

A TANYAI TELEPEDÉS KEZDETEI.

SZINTE közhely ma már, de igaz, hogy mindennapi problémáink egyik legfontosabbika a mai tanyarendszer. Ha a fővárosból az Alföldre megyünk, mindenünnen integetnek felénk a tanyaházak, melyeket megszoktunk, melyeknek problémáival folytoő foglalkozunk s azt hisszük hogy mindig megvoltak, s talán egyebütt is megtalál* hatók, ahol hasonló földrajzi viszonyok vannak. Csak akkor döbbenünk meg kissé, ha külföldi vendég, vagy külföldön járt magyar arról értesít bennünket, hogy a magyar tanya mása sehol sínes, legalább is nincs abban a formában, mint az Alföldön; Hát mi hogy jutottunk hozzá? Megvolt-e ősidők óta, vagy az újabb kor teremtette? Hoztuk-e valahonnan, vagy magunk létesítettük? Hogy ezekre a kérdésekre megfelelhessünk, állapotjunk meg egy percre s nézzük meg, mi a tanya?

A tanya a nagyhatáru községekben nyáron á mezőgazdasági munkák középpontja, télen pedig a nagyjószág teletető helye. Vannak Olyan tanyák, melyeken csak nyáron, a gazdasági munkák idején laknak, télire azonban üresen maradnak. Vannak olyanok, amelyekben nyáron künn lakik a gazda családotul és cselédestül, télire azonban hazamegy a városba, csak a jószággal telető cseléd vagy tanyás marad künn. Olyan tanya is sok van, ahol a gazda télen-nyáron künn lakik s városi házába csak olykor-olykor tér haza, ha valami dolga van a városban. Ma már hovatovább egyre több az olyan tanyasi lakos, akinek a városban háza nincs. Sőt önálló tanyaközségek is vannak, amelyek határán egy-egy iskola, temető, korcsma, pusztaház jelképezi a falut, egyébként mindenki, még a jegyző, pap, bíró stb. is saját tanyáján lakik.

A tanyarendszer egy fejlődő, határozott irányba haladó újabb települési mód, az Alföld századok előtti súlyos sebesülésének hegedése.

A török világ dött az Alföld is éppúgy rakva volt apró falvakkal, mint teszem Szabolcs vagy Szatmár megye. Ezekben a megyékben ma sincs tanyarendszer, legfeljebb uradalmi majorok vannak. Nincs is szükség tanyarendszerre, mert a határ kicsiny, mindenki közdéti a falúból is a szántóföldjét. Jószágait a nép a faluban tdted. Ilyen volna az Alföld népe a Duna—Tisza—Körös—Marosmentén is, ha a török el nem pusztította volna. A mohácsi csatától a kurucvüág végéig azonban folyton dúlásoknak volt kitéve ez a hdy a a nép apró falvainak üszkös romjait kénytelen volt elhagyni s védettebb helyekre, leginkább a közeli városokba vagy védettebb helységekre menekült vagy elszóródott az ország olyan vidékem, ahol remélte,

hogy az ellenségtől bizton marad. Sokan pedig beállottak katonának, hajdúnak és sok esetben a sarcoltak és fosztogatottakból sarcolók és fosztogatók lettek.

Nagyemlékezetű Bocskay István fejedelmünknek jött az a nemzetmentő gondolata, hogy a falvaikból kiüldözött, hontalanul csavargó, erkölcsében elvadult, törökre, németre, magyarra egyaránt veszedelmes hajdúságot zászlaja alá gyűjtse, katonailag megszervezze, aztán letelepítse, hogy az háborúban a haza, békében pedig a maga javát munkálja. Bocskay megkezdte a hajdúk letelepítését, Báthory Gábor, Bethlen Gábor és Rákóczi György fejedelmek folytatták s egy emberöltő alatt a Hernád folyótól a Három Körösig olyan falat húztak a török és német elé, amely az Alföld keleti felének népét megmentette és megtartotta ősi települési formájában. Maguk a hajdútelepek típusai a védelemre berendezkedett alföldi városoknak és példái lettek a később újranevesült alföldi településeknek, illetőleg városoknak.

A török világot átélt városokban és a hajdúvárosokban a nép a 15—17. század folyamán jobbadán állattenyésztésből élt. A megmaradt várossá dagadt helységek az elpusztult falvak lakosságával együtt azok határát is bekebelezték. Így támadtak az óriás határu alföldi városok: Debrecen, Hódmezővásárhely, Kecskemét, Kiskunhalas, Szabadka stb. Ezekben a városokban a nép nagyon kevés földet művelt, csak a saját szükségletét tartotta szem előtt. Az óriási pusztákat a városok végtelen határaiban leelőlkül használta s ingó vagyona a szarvasmarha volt, melyet a maga lábán hajtott el a nyugati államok vásáraitra. A jószágot is a legextenzívebb módon nevelte. Télen is a leelőlön tartotta s a jószág a rétség avar fűvén telet ki. A kemény hidegek ellen itt-ott nyújtott némi alkalmat egy-egy fedeles épület, amit „szállásinak” neveztek. Zord időben ide terelték be a jószágot. Ez az épület a tanya Öse.

Feltűnő, hogy az Alföld bizonyos pontjain a „szállás” szó községnevekben is gyakori, például: Árokszállás, Szabadszállás, Fülöpszállás, Kisújszállás stb. Mi köze ezeknek a helységneveknek a jószágtelettelő szálláshoz?

A „szállás” összetételű helységnevek az egykori Jászságon, Kis-és Nagy-Kunságon fordulnak elő. Tudjuk, hogy az itt lakó népek a mongolok elől menekülve Kuthen királyuk vezetése alatt 1239-ben jöttek be hazánkba. A kunok ebben az időben még teljesen nomádok voltak s letelepülésük után is folytatták megszokott életmódjukat s nyájaikkal helyről-helyre vándorolhattak. Tudjuk, hogy a már letelepült és falvakban lakó magyarokkal sok összeütközésük volt, ami aztán később még jobban erősödött.

A török-tatár eredetű nomád népeknek, akik közé a kunok is számítottak, kétféle szállásuk van, a téli és a nyári szállás. A nyári szállás helye pár hetenként változik, mert a nyáj lelelgi a szállás körül levő fűvet. A téli szállás helye azonban állandó. Rendesen valamely folyó vagy víz mellett van, ahol fagy esetén is lehet itatni s ahol a víz melletti rétség avar fűvén, sásán, gyékényén a jószág, habár az éhhalállal küzdve, tavaszig valahogy eltengeti az életét. A kun „szállás” összetételű községnevek mindmegannyi községgé merevült nomád téli szállást jelen-

tenek. A szállás szó a kunok települése után is megmaradt az állandó jószágteleltető hely vagy épület jelzésére. Sőt a Duna—Tisza-közén sok helyen még ma is szállásnak nevezik a tanyát. Százötven év előtt pedig még a Tiszántúl is jobbra szállásnak nevezték s csak a múlt század második felében kezdte ezt a régi jó magyar elnevezést elnyomni a szláv eredetű tanya szó.

Ha így fogjuk fel a dolgot, s a tanyának jószágteleltető szerepét toljuk előtérbe, akkor azt mondhatjuk, hogy a tanya, jobban mondva, szállás, ősi eredetű, még Ázsiából hozott intézményünk, mely csak később, a nép életmódjának megváltoztatásával lett a gazdasági munkák középpontja.

Egyébként a szállás szó a török-tatár nomád népeknél „szalis“ alakban ma is megvan s háló-, pihenőhelyet jelent.

Sajátságos tény, hogy a nomád nem lakik együtt állataival. Még a nyári szállásokon is korláttal veszik körül a baskirok sátraikat és a jószágot a sátrak közeléből kirekesztik. A karakirgizek téli szállása pedig két részből áll, a sűrűn egymásmellé rakott sátrak táborát, melyet kő vagy egyéb fal övez, „kislakának nevezik, ezenkívül van a jószágok telelőhelye, az „aul“. Ez tulajdonképpen egy állás, melyen valami kezdetleges állandó épülettípus is van a gyöngébb vagy beteg jószág számára. Egyébként a legtöbb jószág a szabad ég akit telel. Ez az „aul“ a magyar ól-nak felel meg.¹

Mint már a múltkor rámutattunk, a magyar falu lényegében nem más, mint állandó teleppé vált nomád téli szállás, mely egészen a közelmúltig megőrizte a nomád telep kettős telkűségét. Vagyis a magyar faluban, városban az összezsúfolt házak helyébe az összezsúfolt lakóházak léptek s a község külső periferiáján a gazda másik, külső telkén a nomád aul helyén a jószágteleltető ólat találjuk. Ezt a második, a lakótelektől több utca távolságra levő, gazdasági udvarnak mondható telket ólas-, akol-, szállás-, szérűskertnek nevezik. A kert szó ne tévesszen meg bennünket. A kertnek régebben nem az volt a jelentősége, mint ma. A kert szó régen csak kerített helyet jelenten \$ baskír nyelven a „kerte“ szó ma is aklot jelent.

Előbb azt mondtuk, hogy a szállás a török világ alatt a szilaj jószág számára emelt primitív épület volt. Most meg azt mondjuk, hogy az alföldi falvakban a gazda perifériális telkén az ólaskertben telet a jószág. Nincs-e itt valami ellentmondás?

Nincs. A szilaj marha lehetőleg sohasem került be a faluba, ez mindig a határban telet, ellenben az ígás, fejős, kezes és apró jószágot az ólaskertben tartották, teletették. Sőt a gazdasági munka színhelye is az ólas kert volt. Ezért hívták más néven szérűskertnek. A kezes ló itt nyomtatott, a nyomtatás melléktermékét: a szalmát, töréket a telető jószág itt ette meg. A felhalmozódott trágyából vagy tüzelőanyag ktt, vagy pedig kerítés, „garádja“.

A szállás és ól, mint épület, lényegében azonos volt. Mint ahogy a tanyának egyik formáját ma is ólnak nevezik, éppúgy több helyen a városbeli külső gazdasági telket szálláskertnek is mondják. A város-

¹ V. ö. Magyar Szemle 1928, II kötet, 315. L cikkemet: „Az Alföld ősi magyar településmódja.“

beli ólas- vagy Szerűskertet is úgy tekinthetjük, mint a tanyarendszer ösét, illetőleg mint a városban levő tanyát.

De miért koncentráldott a mezőgazdasági munka a városba? Miért nem vitte ki a gazda gazdasági udvarát a szántóföldjére? Hiszen a nagy határ ezt már indokoltta tehetné volna!

Ennek sok oka van. Sok dolognak meg kellett változnia, míg odáig érett a helyzet, hogy a gazda a városbeli extenzív gazdálkodásról áttérhetett a tanyasi intenzív gazdálkodásra.

Legnagyobb akadálya volt a mezőgazdasági tanyarendszer kialakulásának a szántóföldközösség. Mária Terézia királynő koráig az Alföld nagy részén szántóföldközösség uralkodott. Ez azt jelenti, hogy egyéni szántóföldje non volt senkinek, hanem évenként a közös földből osztottak szántóföldet kinek-kinek a tehetsége vagy szüksége szerint s a pár év múlva kiélt föld ismét köztulajdonba ment vissza. Mivel a földet a gazda csak időleges használatra kapta, nem lett volna értelme, hogy tanyát építsen rá. Még e mellett vetéskényszer is uralkodott s ugaros esztendőben semmit sem tudott a földjén művelni. Mária Terézia uralkodása idején, 1770 tájban országszerte megszűnt a szántóföldközösség s a szántóföld az időleges művelő örök tulajdonába ment át, de a háromnyomásos rendszer legtöbb helyen megmaradt s a vetéskényszer lehetetlenné tette a tanyai gazdálkodást.

Bizonyos kiváltságos helyeken, ahol földesúr nem volt (például Jászság, Kunság, Hajdúság), a nép már előbb is szabadon rendelkezett a határral. Itt még a szántóföldközösség idején is hosszabb ideig egy-egy ember kezén volt ugyanaz a darab föld, a földközösség megszűntével pedig itt a vetéskényszer is megszűnt. Ezeken a helyeken legelőbb megérett a helyzet arra, hogy a gazda a városból kivigye a Szántóföldjére a gazdasági udvarát. A Jászkunságon és a Hajdúságon már 1730-tól kezdve nyoma van a mezőgazdasági munkák céljaira szolgáló szállásoknak, függetlenül a közlegelőkön ősi soron megmaradt, szilaj jószágot teletető szállásoktól. Ezek az első szállások vagy tanyák igénytelen, primitív épületek voltak s csak nyári szállás céljaira szolgáltak. A 18. század közepén még a közbiztonsági viszonyok sem voltak az Alföldön olyanok, hogy tanácsos lett volna egy-egy magányos családnak künn a tanyán telelni. De ami a tanyarendszer kialakulásának legnagyobb akadálya volt, maga a hatóság keményen üldözte a tanyákon való lakást. A legnagyobb vád az volt a tanyákon lakók ellen, hogy gonosztevőket lappangtatnak s minden közmunka alól kivonják magukat. Ha tudjuk, hogy a forspontnak és egyéb tenyeres és ígás közmunkának mekkora jelentősége volt abban az időben, nem csodálkozhatunk a hatóság ellenszenvén.

De nem is volt jelentős még a 18. század végén sem a tanyarendszer. Még mindig csak annyi földet művelt a nép, amennyi a házisükségletére kellett. A Nagykunságon például még 1770-ben is adóalapul csak az állatállományt írták össze, a Vetést, szemtermést még csak nem is kérdezték a néptől. Szemül senki sem termelt többet, mint amennyit maga felélt. A járhatatlan utak miatt a felesleget máshova elvinni nem lehetett. Saját szükségletére a nép elég szántóföldet talált a város körül is, a távolabbi földeket mind legelőnek hagyta.

Az alföldi tanyarendszer kialakulása a múlt, tizenkilencedik század közepén öltött komoly méreteket. Erre az időre esik az Alföld ármentesítése és az első vasutak építése. Az ármentesítéssel rengeteg sok öserejű föld szabadult fel a víz alól és kínálva-kínálta magát szántóföldi művelésre. Egyidejűleg a közlekedés megjavultával a külföldön való értékesítésre széleskörű lehetőség nyílt. Most már aztán a várostól távra eső legelőket is ráosztották s az új szántóföldeket többé nem lehetett a városból művelni. A gazda kénytelen volt szántóföldjére ideiglenesen vagy teljesen kiköltözni s elfogyván a legelő, az állattartás is a tanyára összpontosult.

Persze sok akadálya volt ezután is a tanyarendszer kialakulásának, sőt van még most is.

Sok helyen a háromnyomásos rendszer még ma is megvan. Borsod megye síkságán például ezért nem tud kialakulni a tanyarendszer. Sok helyen tagosítatlan a határ, a földek annyira el vannak aprózódva, hogy e miatt nem lehet tanyákat építeni. Máshol nagybirtokosok kezén van a határ, akik a mostani földreform lezajlásáig nem voltak hajlandók birtokaikból földet eladni. Sok helyen új falvak keletkeztek s ezek feleslegessé tették a tanyákat.

Még kell jegyeznünk, hogy az uradalmi tanyáknak, az úgynevezett majoroknak semmi szerves kapcsolatuk nincs a magyar nép tanyáival. Ezek a majorok a régi allodiális nemesi birtokok utódai. Ezeket egykori tulajdonosaik mint pusztákat kapták adományba s rendszeresen az egykori falu helyén vagy romjain épült a major.

Még a tanyaépületek múltjáról kell egy pár szót szótanunk.

A tanya, mint mondtuk, nem más, mint a határba kitelepített ól vagy szállás. A magyar ól egy sajátos ősi épület volt, mely ma-holnap végkép eltűnik s helyét a nyugati eredetű istálló foglalja el.

Az ól abban különbözött az istállótól, hogy tűzhelye volt s ezen tűzhelyen főzött magának a férficselédség vagy a gazda fiai, akik a jószág körüli teendőkkal voltak megbízva. A tűzhely körül ülő és fekvő patkák voltak s a férficselédség itt aludt. A tűzhely majd egy negyed-részt foglalta el az ólnak. Az állandó tüzelésnek az volt a célja, hogy a füst által a szúnyogot távoltartsák, egyébként világított is (nyitott tűz). Estéknél jó tanya volt az ól. A környék cselédsége, fiatalsága ide gyűlt tanyázni. Az ólnak ez az Ősi formája a községekben még megtalálható, ahol a tanyarendszer még nem alakult ki. Bőven lehet például ilyeneket találni még Borsod megyében Mezőkövesden, Szentistvánon stb.

Mikor a tanyarendszer kialakult, ezt az épületet vitték ki mindenütt tanyának. Sok helyen a kisebb tanyákat ma is ólnak nevezik. A tanya-ól kezdetben tökéletesen azonos berendezésű volt a városi óllal. A Nagykunságon még ilyen régimódi tüzelős tanya gyakran található.

A tanya-ól, vagy ól-tanya aztán egy kis szobával bővült, hol a tanyásné húzódott meg. Ez a szoba az ólból nyílt. Több esetben az ól-tanya a másik végén is bővült egy istállóival, melybe azonban már tüzelőt nem építettek.

Az ősi épületből fejlődő tanya ezzel befejeződött. Az alföldi magyar embernek az az ősi hagyománya, mely nem engedi meg, hogy a jószág-

gával egy fedél alatt lakjon, nem engedte meg azt sem, hogy az ól házzá bővüljön. A magyar kivitte a városbeli házát és az istállóvá alakult ól szomszédságában felépítette.

A mai általánosan elterjedt tanya tehát nem egyéb, mint a városi ház mása. Az istálló pedig a régi kertségi ólnak az utóda.

Befejezésül csak még annyit mondunk, hogy az alföldi tanya az ő összetett múltjában a magyar nép legsajátosabb alkotása. Régi nomád életének átmentett és az új kor követelményeinek megfelelő berendezkedése. Kialakulásába döntő módon játszott bele a török világ pusztítása. Egy hegedő seb az Alföld testén, melynek sajnását még sokáig érezzük. Hasznos és káros voltáról egyformán beszélhetnénk, de ez mostani feladatunk körén kívül esik.

GYÖRFFY ISTVÁN